

راهبردهای توسعه گردشگری پایدار بر اساس شناخت جاذبه‌های گردشگری و فرصت‌های سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد اروند

نجلا درخشانی¹، سجاد پاک‌گهر²

چکیده

شهرستان‌های آبادان و خرمشهر که امروزه محدوده منطقه آزاد اروند نامیده می‌شود؛ با داشتن انواع جاذبه‌های گردشگری طبیعی از قبیل نخلستان‌ها و روستاهای زیبا، سه رودخانه بهمنشیر، اروندرود و کارون، جاذبه‌های گردشگری شهری - تجاری، صنعتی، فرهنگی - تاریخی، انواع راه‌های ارتباطی، بناها و آثار باقی - مانده از دفاع مقدس که بسیاری از آن‌ها دارای ارزش‌های تاریخی نیز هستند، قرارگیری در محدوده منطقه آزاد و دیگر توانمندی‌های بالفعل و بالقوه خود، نقطه استراتژیکی بوده که با برنامه‌ریزی صحیح می‌تواند نقش مهمی در جذب گردشگری و به طبع آن رونق اقتصادی منطقه داشته باشد. به عبارتی برنامه‌ریزی برای توسعه گردشگری، در گرو شناخت ظرفیت‌های گردشگری هر منطقه و ارائه برنامه مطلوب با توجه توانمندی‌ها و محدودیت‌های آن محدوده است. این پژوهش سعی دارد با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی ضمن مطالعه مفاهیم و مبانی گردشگری، به شناخت انواع جاذبه‌های گردشگری موجود در محدوده منطقه آزاد اروند بپردازد. بر این اساس ضمن شناخت جاذبه‌ها و معرفی محورهای گردشگری موجود در منطقه، از طریق شناسایی و بررسی عوامل تأثیرگذار بیرونی و درونی بر این صنعت مهم با کمک تکنیک SWOT، راهبردهای توسعه گردشگری پایدار ارائه شده است.

واژگان کلیدی: منطقه آزاد اروند، گردشگری پایدار، محورهای گردشگری، فرصت‌های سرمایه‌گذاری.

---

1 - کارشناسی ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی (najla.derakhshani@gmail.com)
2 - کارشناسی ارشد حفاظت و مرمت آثار فرهنگی تاریخی (Spakgohar@gmail.com)

مقدمه

گردشگری را می‌توان صنعت سفید نام نهاد، زیرا برخلاف اغلب صنایع تولیدی، بدون آلوده‌سازی محیط‌زیست انسانی، زمینه‌ساز دوستی و تفاهم بین ملت‌هاست و صلح و صفا را برای مردمان به ارمغان می‌آورد. کشور ما نیز از جنبه‌ی جاذبه‌های گردشگری، دارای انواع جاذبه‌هی فرهنگی، اقلیم-ها و فضاهاست و از جنبه‌ی آثار باستانی، مناطق تفریحی و زیبایی‌های طبیعی با کشورهای پیشرفته در صنعت گردشگری برابری می‌کند. (الوانی، 1385: 13) در حال حاضر یکی از بخش‌های مهم اقتصادی کشورها، گردشگری است که سهم به‌سزایی در رشد و توسعه‌ی اقتصادی دارد. این رشته از فعالیت‌ها نه تنها باعث سرمایه‌گذاری خصوصی در بخش گردشگری می‌شود، بلکه بیشتر دولت‌ها نیز مقادیر زیادی از منابع انسانی و مالی خود را صرف این گونه درآمد ملی، یعنی گردشگری کرده که تأثیر زیادی در رشد اقتصادی کشور داشته و کشور را از وابستگی اقتصادی به یک منبع درآمد، به دور می‌دارد (قویدل، 1378: 64).

بدون تردید همه‌ی کشورهای جهان در رقابتی تنگاتنگ در پی بهره‌گیری از مزایای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... به‌ویژه دریافت سهم بیشتری از درآمد و بالا بردن سطح اشتغال ناشی از بهینه‌سازی این صنعت خدماتی در کشورهای متبوع خود هستند. (گی و فایوسولا، 1377: 7). بر این اساس در عصر حاضر با توجه به این‌که منابع نفتی کشور به قطع یقین روزی به پایان خواهند رسید و یا این‌که به دلیل نوسانات قیمت نفت دیگر به عنوان یک درآمد مطمئن مطرح نیست؛ سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری می‌تواند جایگزین خوبی برای دیگر منابع باشد.

پیشینه تحقیق

گردشگری از دهه‌ی 1990م. به عنوان زمینه‌ی مطالعاتی مهمی مطرح است و حجم زیادی از پژوهش‌های مربوط به این حوزه در سراسر جهان در زمینه‌ی گردشگری شهری انجام شده است. اغلب صاحب‌نظران در این نکته اتفاق نظر دارند که گردشگری در چارچوب مفهوم فراغت کوپر تعریف شده است: به عبارتی دیگر فراغت یک دوره زمانی و وضعیتی ذهنی است که طی آن اجبارها و الزام‌ها به حداقل می‌رسد.

مورگان 2 1966م. بر این باور است که گردشگری و فراغت از نظر فعالیت‌های مربوطه تقریباً غیرقابل تمایزند و تنها عامل مکان در آن نقش متمایزکننده دارد (لومسدن، 1380: 2).

طی چهار دهه‌ی گذشته، تحقیقات در زمینه‌ی گردشگری بر موضوعات اجتماعی و زیست محیطی تمرکز داشته است. در صورتی که از بیست سال پیش کلید واژه‌ی گردشگری پایدار در تحقیقات رواج یافته است. این تحقیقات در ده سال ابتدایی پیچیدگی‌ها و چارچوب‌هایی را در زمینه‌ی گردشگری،

57 راهبردهای توسعه گردشگری پایدار بر اساس شناخت جاذبه‌های گردشگری ...

اقتصاد و مدیریت زیست محیطی بیان کردند. در دهه دوم، افرادی چون شارپلی (2000م.)، لیو (2003م.)، سارینن (2006م.)، و لین (1993م.) انتقادهایی در این زمینه مطرح کردند. (نصراللهی و موسی بیکی ده‌آبادی، 1394: 47) علیزاده (1382) در باب گردشگری پایدار به بیان اجزای مشترک مفهوم توسعه پایدار از دیدگاه‌های متفاوت پرداخته و به‌طور خاص، تبعات زیست‌محیطی فعالیت‌های گردشگری را در محدوده‌ای مشخص (طرقبه مشهد) بررسی کرده است. (شعیبه و همکاران، 1389) به تحلیل عوامل کیفیت‌بخش مانند پاکیزگی، کیفیت منظره و امنیت اجتماعی، امکانات اجتماعی، فضای تفریحی برای خانواده، دسترسی آمد و شد، خدمات رفاهی و مهمان‌نوازی در مقصد ساحلی با توجه به معیارهای گردشگری پایدار پرداخته‌اند.

بر اساس گزارش WTO، تعداد گردشگران جهان سالانه 4/3 درصد رشد دارد و در سال 2020 به 1/6 میلیارد نفر می‌رسد. در همین زمان هزینه‌های گردشگران در سرتاسر جهان در هر سال 6/7 درصد رشد دارد و به 2 تریلیون دلار می‌رسد. (WTO, 2001)

عوامل متعددی به‌طور مستقیم و غیرمستقیم در تکامل گردشگری نقش داشته است که عبارت‌اند از:

- پیدایش شهرها و گسترش شهرنشینی؛
- بهبود ساختار زیر بنایی و موتوریزه شدن جابه‌جایی؛
- تدوین قوانین مطلوب کار و افزایش درآمدها؛
- ارتقاء سطح فرهنگ و بینش اجتماعی؛
- پیدایش مؤسسات و آژانس‌های توریستی؛
- چاپ و ارایه نشریات، بروشورها و نقشه‌های تبلیغاتی؛
- کشف آثار و اماکن باستانی و طبیعی (رضوانی، 1386: 38).

اهداف پژوهش

-شناسایی توانمندی‌ها و ظرفیت‌های توسعه گردشگری در منطقه آزاد اروند جهت معرفی به سرمایه‌گذاران.

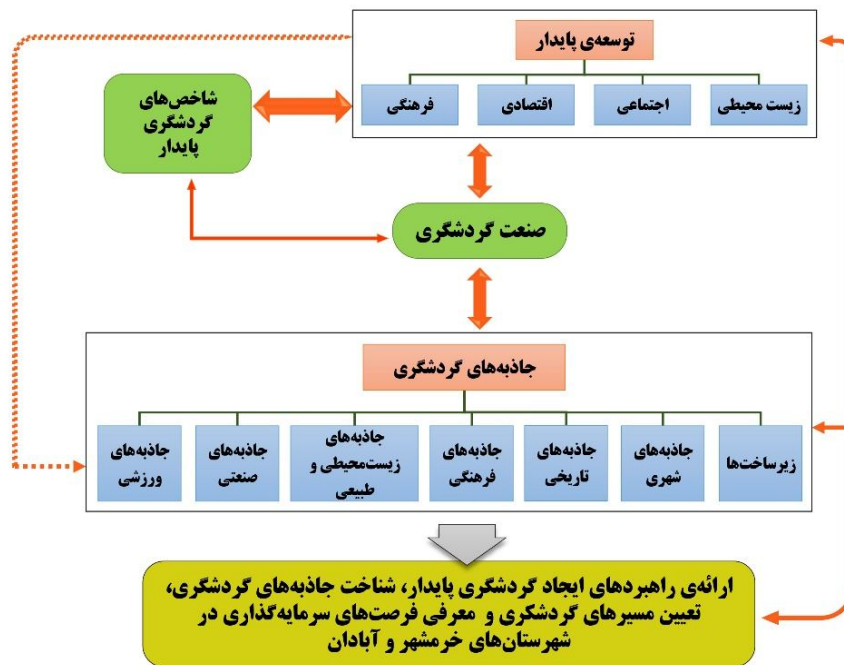
-تعیین مسیرهای گردشگری در منطقه آزاد اروند (بر اساس انواع جاذبه‌ها و محورها).

-تدوین سیاست‌های اجرایی جدید به منظور جذب حداکثری سرمایه‌گذاران بخش خصوصی (به‌ویژه سرمایه‌گذاران خارجی).

روش تحقیق

روش مطالعه در این پژوهش توصیفی- تحلیلی است. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های موردنیاز، از بررسی‌های اسنادی و همچنین مطالعات میدانی جهت شناخت منطقه برای انجام کار و بازدید از منطقه در بهار و تابستان 1395 استفاده شده و با توجه به اطلاعات به‌دست‌آمده به بررسی جاذبه‌ها، امکانات، توانمندی‌ها و ظرفیت کلی گردشگری در منطقه اقدام شده است. در مرحله بعد، جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات و ارائه راهبردهای توسعه گردشگری شهری از تکنیک (SWOT) استفاده شده است. بدین منظور، فهرستی از نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها به‌عنوان عوامل تأثیرگذار داخلی و خارجی تهیه شده و مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است و نهایتاً رهیافت‌های حاصل از این تجزیه و تحلیل‌ها به‌عنوان راهبردها و استراتژی‌های راه‌گشا ارائه گردیده است.

روند کلی و شاخص‌های اصلی پژوهش

نمودار شماره 1- (منبع: نگارندگان)

مبانی نظری پژوهش

گردشگری

واژه گردشگری، ترجمه کلمه "توریسم" است. واژه Tourism خود از دو بخش ترکیب شده است: "Tour" به معنای سفر، گشت، مسافرت، سیاحت و "ism" پسوندی است که اشاره به مکتب یا اندیشه‌ای فلسفی، مذهبی، سیاسی، ادبی و ... دارد. در فرهنگ فارسی، گردشگری را چنین تعریف کرده‌اند: «در اقطار عالم سفر کردن و شناخت؛ مسافرت برای تفریح و سرگرمی؛ و سفری که در آن مسافر به مقصدی می‌رود و سپس به محل سکونت خود باز می‌گردد». بورکارت و مدلیک گردشگری را سفری موقتی و کوتاه معرفی می‌کنند که در آن گردشگر برای سیر و سیاحت به منطقه‌ای خارج از محل سکونت و کار خود می‌رود (کاظمی، 1385: 14).

واژه توریسم به مجموعه مسافرت‌هایی گفته می‌شود که بین مبدأ و مقصد با انگیزه‌های استراحتی، تفریحی، تفریحی، ورزشی، دیداری، تجاری، فرهنگی و یا گذران اوقات فراغت انجام می‌گیرد و در آن شخص توریست در مقصد اشتغال و اقامت دائم ندارد. در تعاریف اولیه، بیشتر بر بعد فاصله تأکید گردیده و گردشگران بر مبنای فاصله‌ای که از محل مسکونی داشتند، طبقه‌بندی می‌شوند. از بعد اجتماعی نیز تعریف گردشگری، فصل مشترک بین زندگی عادی ساکنان بومی و زندگی غیرعادی گردشگران را دربر می‌گیرد (Barnard, 1996, 552).

سازمان جهانی گردشگری (WTO) در سال 1993 م. گردشگری را مجموعه‌ای از فعالیت‌های افرادی که به مکان‌هایی خارج از محل زندگی و کار خود به قصد تفریح و استراحت و انجام امور دیگر مسافرت می‌کنند و بیش از یکسال متوالی و پیاپی در آن مکان نمی‌مانند، اطلاق می‌کند؛ معمولاً اهداف این گردشگران عبارتند از: گذران اوقات فراغت، تفریح، سرگرمی، فراغت خاطر، دیدار با دوستان و آشنایان، فعالیت‌های شغلی و حرفه‌ای، معالجه پزشکی، انگیزه‌های مذهبی (زیارت)، فرهنگی و نظیر این‌ها را شامل می‌شود.

گردشگری پایدار

گردشگری پایدار توازنی بین موضوعات مختلف اقتصادی، اجتماعی، و زیست‌محیطی است. کلارک (1997 م.) ادعا می‌کند که می‌توان مفهوم گردشگری پایدار را در سه نمونه بیان کرد:
- گردشگری انبوه و گردشگری پایدار دو قطب متضادند. زمانی که گردشگری انبوه بد باشد، گردشگری پایدار خوب است.

- می‌توان گردشگری پایدار را در یک طیف ضعیف تا قوی شاخص‌بندی کرد: زمانی که خیلی ضعیف باشد، رشد اقتصادی و نوآوری تکنولوژیکی خوب است؛ اما زمانی که در مقیاس قوی باشد، حفظ منابع طبیعی اهمیت زیادی دارد.

- گردشگری پایدار باید شامل انواع گردشگری باشد تا گردشگری انبوه را بهبود بخشد (نصراللهی، 1393: 46 - 48).

در تعریف گردشگری پایدار سه مسأله مهم، مورد تأکید قرار می‌گیرد که عبارتند از: **کیفیت:** گردشگری پایدار باعث می‌شود کیفیت زندگی جامعه میزبان بهبود یابد و کیفیت محیط نیز حفظ شود.

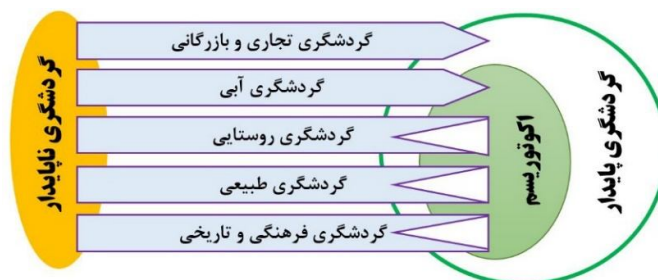
حفظ و دوام: گردشگری پایدار، دوام منابع طبیعی و فرهنگ جامعه میزبان را تضمین می‌کند.

تعال: گردشگری پایدار بین نیازهای صنعت گردشگری، حمایت از محیط‌زیست و جامعه محلی نوعی تعادل و توازن برقرار می‌کند. (گی، 1377: 325)

به‌طور کلی، توسعه پایدار گردشگری عبارت است از: گسترش صنعت گردشگری و جذب گردشگران به کشور با استفاده از منابع موجود، به‌گونه‌ای که ضمن پاسخ‌دادن به نیازهای اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و ضوابط قانونی جامعه و انتظار گردشگران، بتوان وحدت و یکپارچگی و هویت فرهنگی و سلامت محیط زیست، تعادل اقتصادی و رفاه مردمان کشور و میهمانان آن‌ها را به‌طور متوازن و پیوسته در حد بهینه تأمین کرد. در توسعه پایدار گردشگری همواره باید اصل انعطاف‌پذیری و تغییر رعایت شود، در این نوع توسعه نباید یک بخش خاص در جامعه به تنهایی فعالیت کند، بلکه توسعه پایدار گردشگری در گرو اشتراک و مساعی و همکاری و همراهی بخش عمومی و خصوصی، گروه‌های تحقیقاتی و پژوهشی و سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیرندگان سطوح عالی کشور است. همچنین برنامه‌های توسعه پایدار گردشگری در هر کشور باید با ارزش‌ها و ایدئولوژی‌های خاص آن کشور سازگار باشد (الوانی، 1385: 129).

گردشگری ناپایدار

هدف از گردشگری طبیعی پایدار توانمندسازی فضاهای طبیعی مانند روستاها و مکان‌هایی با چشم‌انداز جذاب و زیبا و بهینه‌سازی ساختار فرهنگی - اجتماعی این مکان‌ها از طریق ایجاد فعالیت‌های مکمل و مکان‌های استراحت‌گاهی - تفریحی در کنار حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست و جلوگیری از هرگونه مداخله در فرم ارگانیک آن‌ها است. لذا در صورت فقدان برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری صحیح در راستای نیل به این اهداف، گردشگری ناپایدار و معکوس رخ می‌دهد.

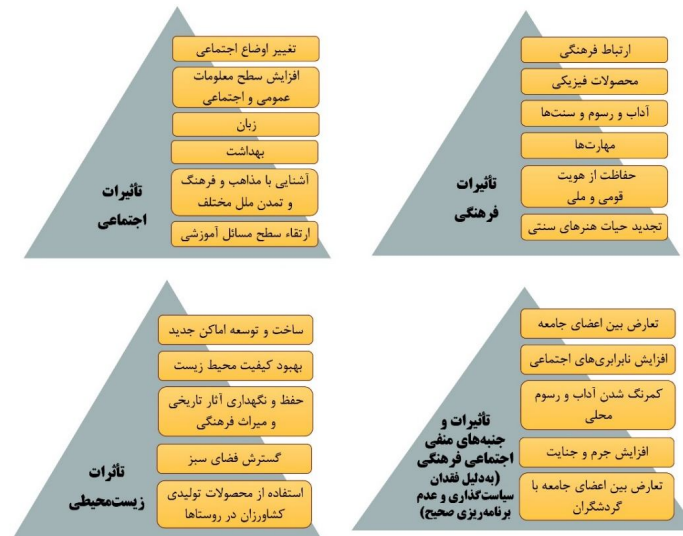

نمودار شماره 2- (منبع: بمانیان و محمودی‌نژاد، 1388)

انواع گردشگری: امروزه گردشگری در کشورهای توسعه‌افته به سمت انواع و اشکال نوینی از گردشگری در حال پیشروی است و هدف از آن توسعه گردشگری جامع و ایده‌آل در اشکال متنوع با رویکردهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سرمایه‌گذاری و ایجاد اشتغال و درآمدزایی است (سالارزهی و میرزاده، 1394: 124). بر این اساس انواع گردشگری عبارتست از:

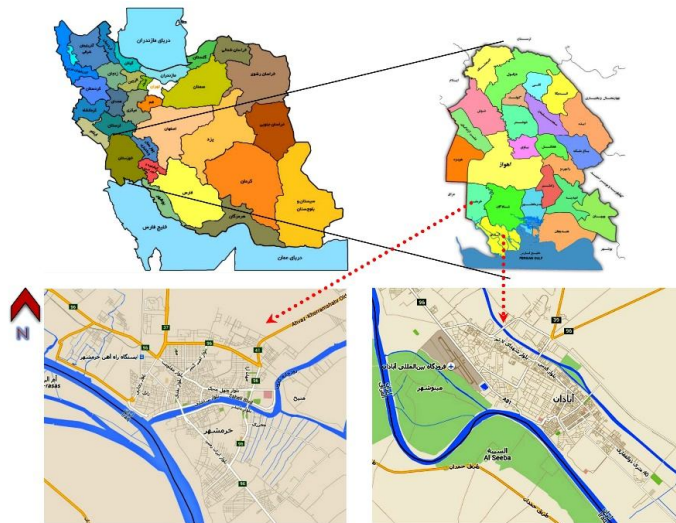
- گردشگری شهری
- گردشگری روستایی
- گردشگری فرهنگی - تاریخی
- گردشگری طبیعی (اکوتوریسم)
- گردشگری صنعتی
- گردشگری مذهبی
- گردشگری جنگ
- گردشگری بازرگانی و تجاری
- گردشگری ورزشی
- گردشگری سلامت

تأثیر صنعت گردشگری بر جامعه و شهر در یک نگاه

نمودار شماره 3- (منبع: نگارندگان)

موقعیت شهرستان های آبادان و خرمشهر در استان خوزستان و ایران

نقشه شماره 1- (منبع: googlemaps)

63 راهبردهای توسعه گردشگری پایدار بر اساس شناخت جاذبه‌های گردشگری ...

موقعیت جغرافیایی خرمشهر: شهر خرمشهر با پهنه‌ای حدود 48 کیلومتر مربع در جنوب باختری خوزستان، بین 30 درجه و 26 دقیقه و 15 ثانیه پهنای شمالی و 48 درجه و 11 دقیقه در ازای خاوری نسبت به گرینویچ قرار دارد. بلندی خرمشهر از سطح دریا سه متر و فاصله هوایی آن تا تهران 660 کیلومتر است. فاصله زمینی خرمشهر تا تهران 1001، تا آبادان 15، تا اهواز 128 و تا بصره 54 کیلومتر است (افشارسیستانی، 1376: 74).

موقعیت جغرافیایی آبادان: شهر آبادان با پهنه‌ای حدود 78/04 کیلومتر مربع در جنوب باختری خوزستان، بین 30 درجه و 22 دقیقه و 30 ثانیه پهنای شمالی و 48 درجه و 12 دقیقه و 30 ثانیه در ازای خاوری نسبت به گرینویچ قرار گرفته است. بلندی آن از سطح دریا 2 متر و فاصله هوایی آن تا تهران 666 کیلومتر است. فاصله زمینی آبادان تا خرمشهر 15، تا اهواز 115، تا ماهشهر 95 و تا تهران 1046 کیلومتر است (افشارسیستانی، 1376: 76).

جاذبه‌های گردشگری منطقه آزاد اروند

این محدوده جغرافیایی همواره به دلیل شرایط خاص آب و هوایی در فصول مختلف و موقعیت استراتژیک آن، از دیر باز به عنوان یکی از مقاصد اصلی گردشگری در سطح استان و کشور حائز اهمیت بوده است. وجود راه‌هایی ارتباطی مختلف هوایی (نزدیکی به فرودگاه بین‌المللی آبادان)، جاده‌ای، ریلی و دریایی از ویژگی‌های شاخص این منطقه است که با توجه به این تنوع، امکان انتخاب دلخواه مسیر را برای گردشگران فراهم آورده است. به‌طور کلی می‌توان گفت منطقه آزاد اروند دارای انواع جاذبه گردشگری در محورهای زیر است:

- 1- طبیعی و روستایی
- 2- فرهنگی - تاریخی
- 3- مذهبی و دفاع مقدس
- 4- صنعتی
- 5- شهری، تجاری و تفریحی
- 6- ورزشی

تنوع جاذبه‌های گردشگری موجود در این منطقه امکان انتخاب محورهای مختلف را برای گردشگران فراهم آورده است. به‌عنوان مثال در زمینه گردشگری طبیعی و روستایی، وجود روستاهای فراوان با نخلستان‌های انبوه و تنوع محصول نخیلات، وجود سه رودخانه کارون، بهم‌نشیر و اروندرود در منطقه و مناظر زیبای سواحل آن‌ها و نیز عبور کانال دستکند غضدی از مرکز

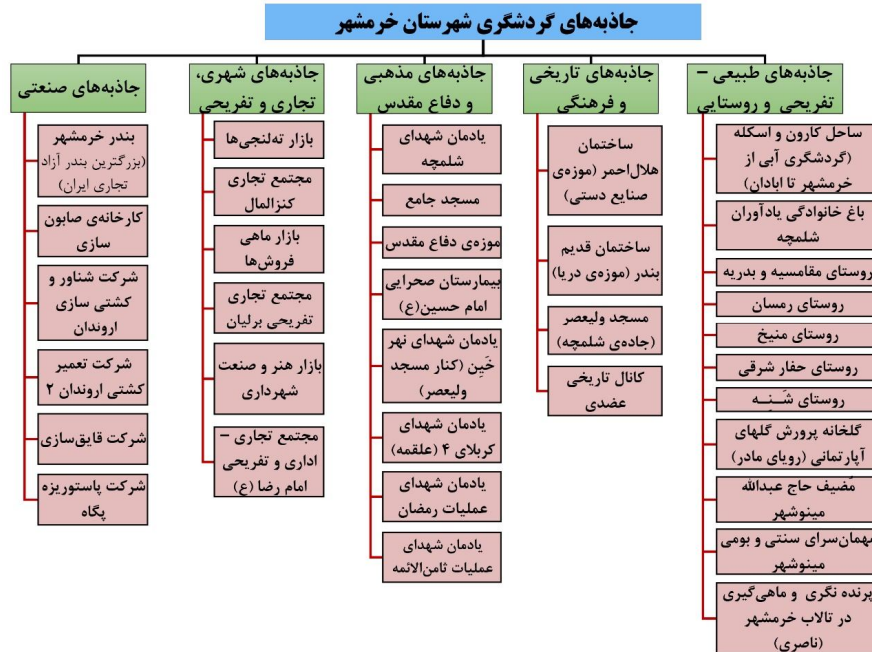
شهرستان خرمشهر که دو رود پر آب کارون و اروند را به هم متصل می‌کند؛ مناظر طبیعی زیبایی را برای گردشگران مختلف که خواهان گذراندن اوقات فراقت در ساحل این کانال پر آب، ماهیگیری و یا استفاده از توانمندی ورزش‌ها و گردشگری آبی هستند، فراهم می‌آورد. جاذبه‌های گردشگری صنعتی نیز محور دیگری از ظرفیت‌های این منطقه است. بنادر خرمشهر و آبادان و چشم‌انداز زیبای آن‌ها، پالایشگاه آبادان، اولین پمپ بنزین ایران، کارخانه‌های لنج و کشتی‌سازی، آسفالت و قیر-سازی از این قبیل هستند.

با توجه به وجود آثار و خاطرات باقی‌مانده از دوران دفاع مقدس در گوشه و کنار این منطقه از جمله یادمان شهدای شلمچه، مسجد جامع که به سنگر مقاومت مردم خرمشهر مشهور است، مرکز فرهنگی دفاع مقدس، یادمان شهید تندگویان، یادمان شهدای والفجر 8، بیمارستان صحرائی امام حسین و امام علی که از بزرگ‌ترین و مجهزترین بیمارستان‌های صحرائی در دوران جنگ بوده‌اند، سالانه علاقه‌مندان بسیاری از نقاط مختلف کشور و خارج از کشور از این جاذبه‌های گردشگری بازدید به عمل می‌آورند.

وجود بازارهای مختلف موجود در منطقه از جمله ته لنجی، بازار کنزالمال (بازار منطقه آزاد اروند) و بازار ماهی‌فروشان بخش دیگری از جاذبه‌های این منطقه بوده که علاقه‌مندان مختلفی را روزانه از استان و کشور جهت خرید به این منطقه سوق داده است.

با توجه به وجود رودخانه‌های پر آب در این منطقه و نزدیکی به آب‌های آزاد خلیج فارس و به طبع آن صید آبزیان فراوان، غذاهای محلی این منطقه شامل ماهی کبابی، قلیه‌ماهی، قلیه‌میگو و خوراک میگو است که در حال حاضر رستوران‌های مختلفی به پخت و سرو این غذاها برای گردشگران و علاقه‌مندان مشغول هستند.

به‌طور کلی می‌توان گفت انواع جاذبه‌های گردشگری بالفعل و بالقوه موجود در منطقه آزاد اروند نویدبخش شکل‌گیری یکی از محورهای اصلی گردشگری کشور است. بررسی سوابق آماری گردشگری دهه‌های گذشته مهر تأییدی بر این مسئله بوده که می‌تواند با برنامه‌ریزی راهبردی و توسعه سرمایه‌گذاری به مهم‌ترین قطب‌های گردشگری، به‌خصوص گردشگری صنعتی، تجاری، طبیعی و جنگ، در منطقه جنوب غرب کشور تبدیل شود.

نمودار شماره 4- (منبع: نگارندگان)

یافته‌های پژوهش

گردشگری در منطقه آزاد اروند

اتصال دو شهر آبادان و خرمشهر و نزدیکی این دو به یکدیگر علاوه بر ایجاد یک منطقه بزرگ و تأثیرگذار بر امر سیاست و اقتصاد کشور، رابطه تنگاتنگی را نیز بین این دو شهر ایجاد کرده به طوری که نمی‌توان برای یکی از آن‌ها جداگانه در طرح‌های کلان و چشم‌اندازهای آتی تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری کرد. یکی از این طرح‌ها و چشم‌اندازها، برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در حوزه گردشگری است. افزایش روزافزون نقش گردشگری و گذران اوقات فراغت در ارتقای کیفیت زندگی شهری، برنامه‌ریزی توسعه شهری را در زمینه تدوین سیاست‌ها و راهبردهایی جهت اجرای طرح‌های جامع گردشگری و سیاست‌گذاری در این حوزه سوق می‌دهد. توسعه گردشگری تأثیرات مثبت فراوانی بر توسعه اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و زیست‌محیطی شهر و سیاست‌های شهری خواهد داشت.

مهم‌ترین و مؤثرترین راهکار در توسعه صنعت گردشگری و جذب گردشگر ایجاد فضاهای مناسب برای استراحت و تفریح گردشگران در مکان‌هایی از شهر است که دارای چشم‌اندازهای طبیعی و جذاب هستند. همچنین ایجاد مجتمع‌های تفریحی-توریستی که دارای امکانات رفاهی، اقامتی و خدماتی مناسب هستند، می‌تواند در راستای رشد و توسعه گردشگری و ارتقای زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مؤثر باشد. شهرستان‌های آبادان و خرمشهر به دلیل دارا بودن شرایط خاص جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی از گذشته تاکنون محل تردد گردشگران داخلی و خارجی زیادی بوده است. وجود چشم‌اندازهای طبیعی و زیبای دو رودخانه بهمنشیر و اروندرود و شاخه‌ای از رود کارون به نام کانال عضدی (حفار)، نخل‌های سر به آسمان‌سای حاشیه بهمنشیر و اروندرود، آثار فرهنگی تاریخی متعدد، یادمان‌های هشت سال دفاع مقدس، صنعت نفت و فرآورده‌های آن توانمندی‌های بالقوه‌ای در جهت جذب گردشگران ایرانی و خارجی هستند که با برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در حوزه سرمایه‌گذاری و گردشگری می‌توانند به‌عنوان یک قطب مهم در صنعت گردشگری کشور محسوب شوند. در همین ارتباط اولین گام در زمینه توسعه گردشگری و تعیین فرصت‌های سرمایه‌گذاری، شناخت جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی و طبیعی منطقه و تعریف مسیرهای گردشگری برای راهنمایی گردشگران در هریک از محورها است.

ظرفیت‌ها و توانمندی‌های منطقه آزاد اروند در حوزه گردشگری

- وجود آثار باقی‌مانده از دوران دفاع مقدس که خود بخشی از ابنیه‌های قدیمی شهر هستند.
- عبور کانال تاریخی عضدی از درون شهر خرمشهر که اتصال‌دهنده رودخانه کارون و اروند هستند.
- هوای مناسب در فصل زمستان به‌ویژه در ایام نوروز
- همجواری با کشورهای حوزه خلیج فارس
- وجود پایانه مسافری بین‌المللی دریایی در شهرستان خرمشهر
- صنایع دستی منحصر به فرد خرمشهر شامل انواع محصولات حصیری و حصیربافی
- نزدیکی به دریا و وجود سه رودخانه اروندرود، کارون و بهمنشیر و جاذبه‌های پیرامون آن‌ها
- وجود فرودگاه بین‌المللی در شهرستان آبادان و راه‌آهن سراسری در شهرستان خرمشهر
- وجود بزرگ‌ترین بندر آزاد تجاری در شهرستان خرمشهر
- وجود شرکت‌های کشتی و شناورسازی
- وجود جزیره مینو با نخلستان‌های وسیع و شاخه‌های منشعب از اروندرود در سطح جزیره
- وجود نخلستان‌ها و فضاهای روستایی بکر و زیبا در منطقه
- وجود انگیزه و توانمندی جهت سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف

67 راهبردهای توسعه گردشگری پایدار بر اساس شناخت جاذبه‌های گردشگری ...

توسعه اقتصادی در هر کشوری نیازمند سرمایه‌گذاری در بخش‌ها و فعالیت‌های مختلف اقتصادی آن کشور است و بدون سرمایه‌گذاری در طرح‌های زیربنایی و روبنایی نمی‌توان انتظار گسترش اشتغال، تولید و رفاه اقتصادی را داشت. برای تحقق این مهم، امروزه بسیاری از کشورهای جهان، تمایل شدیدی به جذب سرمایه‌های خارجی پیدا کرده‌اند (شاگری و سلیمی، 1385: 95). در این راستا بسیاری از کشورها اعم از توسعه‌افته و یا در حال توسعه اقدام به تأسیس مناطق آزاد کرده‌اند. یکی از راهبردهای مهم در جهت تحقق اهداف مذکور، توسعه فعالیت‌های گردشگری در این مناطق است (ابراهیم زاده و آقاسی زاده، 1390: 5).

درواقع مناطق آزاد تجاری با داشتن قابلیت‌هایی در جهت افزایش صادرات، اشتغال‌زایی، جذب سرمایه‌گذاری خارجی و جذب گردشگران داخلی و خارجی می‌توانند نقش مهمی در اقتصاد کشور ایفا کنند و همچنین ساختار اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و قوانین حاکم بر آن‌ها می‌تواند بستر مناسبی را برای توسعه گردشگری مهیا نماید. از این رو گردشگری در مناطق آزاد نقش مهمی را در نحوه برنامه‌ریزی و اتخاذ تصمیمات متناسب با قابلیت‌های این مناطق ایفا می‌کند. به عبارتی هر چند ماهیت ابتدایی و اصل پیدایش این مناطق بر اساس مؤلفه‌های اقتصادی شکل گرفته است اما سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و استفاده از توان‌های بالقوه منطقه‌ای به منظور توسعه گردشگری از اهمیت خاصی برخوردار است (قادری، فرجی‌راد و بروجنی، 1390: 102).

در همین راستا ضمن مطالعه ظرفیت‌های موجود در منطقه آزاد اروند، اراضی منطقه نیز مورد بررسی قرار گرفت و بر این اساس موارد ذیل در قالب فرصت‌های سرمایه‌گذاری در دو شهرستان خرمشهر و آبادان به صورت مجزا ارائه شده است:

الف) معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری شهرستان خرمشهر بر اساس مطالعه ظرفیت‌ها و توانمندی‌ها و نیز شناخت جغرافیایی منطقه:

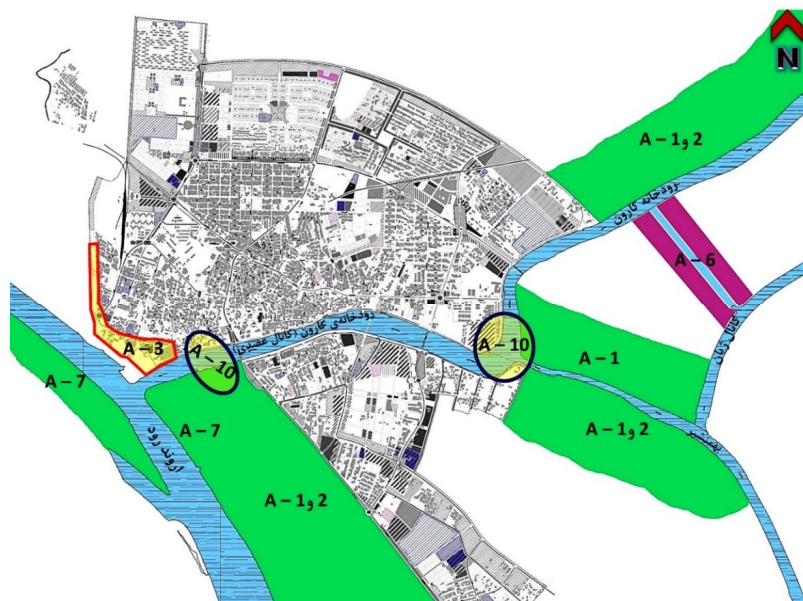
A-1: سرمایه‌گذاری در حوزه گردشگری آبی و ساخت اسکله تفریحی (استفاده از ساحل رودخانه‌ها و چشم‌انداز زیبای آن‌ها)

A-2: ایجاد کمپ گردشگری روستایی و اقامت‌گاه‌های بوم‌گردی در روستاهای هدف گردشگری (مقام‌سیه، بدریه، حنیشیه، رَمسان، مَنیخ، شَنه، حَفار شرقی)

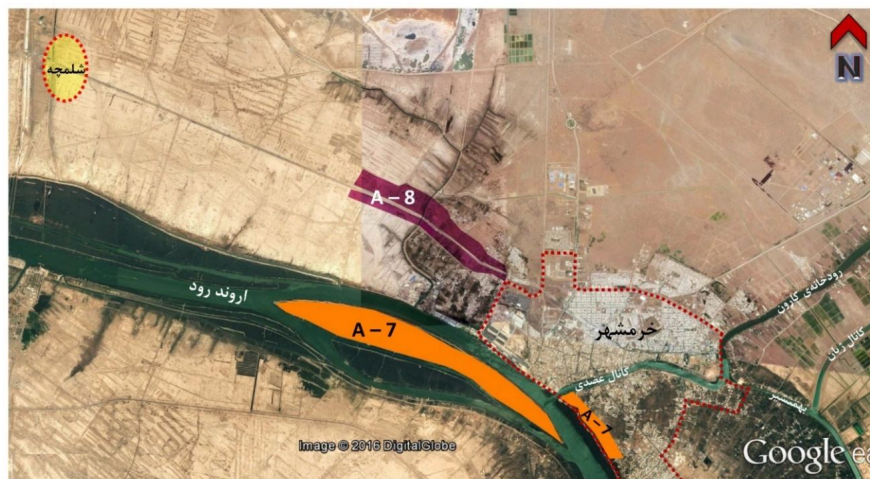
A-3: راه‌اندازی پایانه صادرات صنایع دستی و بازارهای شناور در رودخانه‌های موجود

A-4: تأمین زیرساخت‌های مسیرهای گردشگری: دفاع مقدس و مذهبی، فرهنگی و تاریخی، طبیعی و روستایی، تجاری و صنعتی

- A-5: ساخت مراکز تجاری، تفریحی و کمپ‌های اقامتی سنتی و مدرن در خرمشهر و مینوشهر
- A-6: ایجاد زیرساخت‌های مسیر گردشگری بین رود کارون و کانال ژیان
- A-7: ایجاد دهکده‌های ساحلی و پارک‌های آبی با مشارکت سرمایه‌گذاران خارجی
- A-8: ساخت زائرسرا، هتل آپارتمان‌ها و رستوران در مسیر حرکت کاروان‌های زیارت عتبات عالیات و راهیان نور در روستاهای حومه غربی خرمشهر (روستای جُدیده، سوره، پل نو و ذرنُند شرقی)
- A-9: برپایی نمایشگاهی دائمی در محل ورود کاروان امام رضا(ع) از بصره، در مرز خرمشهر و عراق جهت رونق گردشگری مذهبی و ساخت ماکت‌هایی برای معرفی واقعه
- A-10: ساخت پل هوایی پیاده و طبیعت بر روی رودخانه‌های موجود در خرمشهر به‌همراه امکانات گردشگری قابل جانمایی بر روی این پل‌ها
- A-11: پارک مینیاتور شامل ماکتی از سازه‌های ثبت جهانی ایران و بناهای مهم و معروف تاریخی و باستانی ایران

نقشه شماره 2- (منبع: نگارندگان)

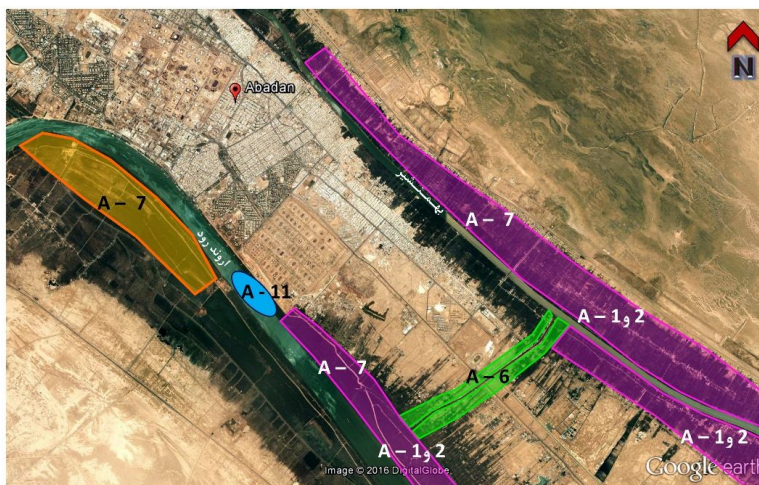

تصویر شماره 1- (منبع: نگارندگان)

- (ب) معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری شهرستان آبادان
- A - 1: سرمایه‌گذاری در حوزه گردشگری آبی (استفاده از ساحل رودخانه بهمنشیر و اروند رود و چشم‌انداز زیبای آن‌ها)
- A - 2: ایجاد کمپ گردشگری روستایی و اقامت‌گاه‌های بوم‌گردی در روستاهای هدف گردشگری (روستای سادات، خضر، شلجه حاج حسین، نقشه خیر، فیاضی، سعدونی و جزیره شادمانی)
- A - 3: راه‌اندازی بازارچه صنایع دستی محلی و بومی و روش آموزش آنها
- A - 4: تعریف مسیرهای گردشگری: دفاع مقدس و مذهبی، فرهنگی و تاریخی، طبیعی و روستایی، تجاری و صنعتی
- A - 5: ساخت مراکز تجاری، تفریحی و اقامتی
- A - 6: تعریف محور گردشگری بین بهمنشیر و اروندرود
- A - 7: ایجاد دهکده‌های ساحلی و پارک‌های آبی با مشارکت سرمایه‌گذاران خارجی
- A - 8: ساخت هتل آپارتمان و رستوران در ساحل اروندرود، بهمنشیر و اروند صغیر و احیاء بناهای باقی مانده از دوران دفاع مقدس
- A - 9: راه‌اندازی مجدد باشگاه چوگان و گلف در آبادان

- A - 10 : ایجاد خانه گردشگر در بافت‌های بریم و بوارده جهت معرفی بافت و عناصر ارزشمند آن و راهنمایی گردشگران
- A - 11 : احداث اسکله‌های تفریحی به صورت پل‌ت فرم در این منطقه
- A - 12 : مرمت و احیاء ساختمان رادیو نفت در بافت بریم و تبدیل آن به موزه صدا و سیما
- A - 13 : استفاده از بازارهای شناور در رودخانه‌های موجود

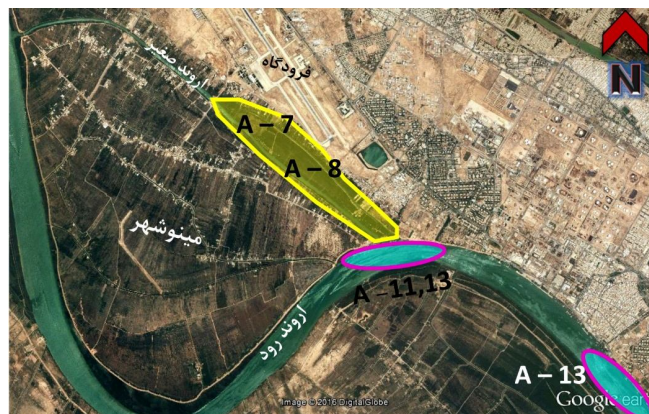

تصویر شماره 2 - (منبع: نگارندگان)

تصویر شماره 3 - (منبع: نگارندگان)

تصویر شماره 4- (منبع: نگارندگان)

تحلیل یافته‌ها و ارائه راهبردهای گردشگری پایدار در منطقه آزاد اروند جهت تحلیل و ارائه راهبردهای ایجاد گردشگری پایدار در منطقه آزاد اروند از تکنیک «SWOT» استفاده شده است. شناسایی و تجزیه و تحلیل هریک از عوامل داخلی و خارجی مؤثر در صنعت گردشگری منطقه آزاد اروند که متشکل از شهرستان‌های آبادان و خرمشهر است، منجر به تهیه فهرست نقاط قوت و ضعف (ناشی از تجزیه و تحلیل عوامل تأثیرگذار داخلی) و فرصت‌ها و تهدیدها (ناشی از تجزیه و تحلیل عوامل تأثیرگذار خارجی) شده است. در این روش پس از شناسایی نقاط ضعف، فرصت و تهدیدها و ارزش‌دهی و نمره‌دهی به آن‌ها راهبردها و استراتژی‌های مناسب برای ایجاد گردشگری پایدار در منطقه ارائه شده است.

ارزیابی عوامل درونی تأثیرگذار بر صنعت گردشگری شهرستان‌های خرمشهر و آبادان

امتیاز وزن‌دار	امتیاز وضع موجود (بین ظریب 2 تا 4)	وزن	نقاط قوت	ردیف
0,21	3	0,07	وجود پتانسیل‌ها و جاذبه‌های باارزش طبیعی و صنعتی	S 1
0,24	3	0,08	وجود شاخه‌ای از خلیج فارس و ارتباط شهرستان‌های خرمشهر و آبادان با کشورهای	S 2

فصلنامه میراث و گردشگری

آسیای مرکزی				
0,36	4	0,09	وجود پایانه مسافری بین‌المللی دریایی	S 3
0,12	2	0,06	وجود سه رود کارون، اروندرود و بهنشیر	S 4
0,21	3	0,07	وجود راه‌آهن سراسری و فرودگاه بین‌المللی	S 5
0,36	4	0,09	وجود چشم‌اندازها و فضاهای دارای توانمندی برای سرمایه‌گذاری در حوزه گردشگری	S 6
امتیاز وزن‌دار	امتیاز وضع موجود	وزن	نقاط ضعف	ردیف
0,21	3	0,07	کمبود زیرساخت‌های گردشگری لازم	W 1
0,10	2	0,05	نبود تبلیغات لازم و کافی در خصوص جاذبه‌های گردشگری منطقه	W 2
0,24	3	0,08	عدم وجود اعتبارات کافی برای ایجاد زیرساخت‌های گردشگری	W 3
0,21	3	0,07	کمبود امکانات اقامتی، پذیرایی و تجهیزات گردشگری	W 4
0,21	3	0,07	مهاجرت روستائیان به شهر	W 5
0,10	2	0,05	کمبود نیروهای متخصص و آموزش دیده در سطح شهر در حوزه گردشگری	W 6
0,24	3	0,08	پایین بودن سطح آگاهی جوامع روستایی نسبت به صنعت توریسم و دشواری توسعه توریسم روستایی	W 7
0,21	3	0,07	عدم اختصاص اعتبارات لازم در راستای اجرای طرح‌های گردشگری	W 8
3,02	-----	1		

73 راهبردهای توسعه گردشگری پایدار بر اساس شناخت جاذبه‌های گردشگری ...

ارزیابی عوامل بیرونی تأثیرگذار بر صنعت گردشگری شهرستان‌های خرمشهر و آبادان				
ردیف	فرصت‌ها	وزن	امتیاز وضع موجود (بین ظریب 2 تا 4)	امتیاز وزن دار
O 1	استفاده از روش‌های جدید گردشگری الکترونیک	0,07	3	0,21
O 2	گسترش و بهسازی راه‌های حمل و نقل عمومی شامل: ریلی، هوایی، جاده‌ای	0,09	4	0,36
O 3	نگاه ویژه دولت به بنادر خرمشهر و آبادان	0,08	3	0,24
O 4	نزدیکی به مکان‌های زیارتی و عتبات عالیات	0,08	3	0,24
O 5	وجود سازمان منطقه آزاد اروند	0,07	3	0,21
O 6	وجود نیروی انسانی کافی در خرمشهر و آبادان جهت اشتغال در حوزه گردشگری	0,07	3	0,21
O 7	جذب سرمایه‌گذاران خارجی از کشورهای حاشیه خلیج فارس	0,09	4	0,36
ردیف	تهدیدها	وزن	امتیاز وضع موجود	امتیاز وزن دار
T 1	همسایگی با کشور عراق و ایجاد تصور نامطلوب از امنیت در منطقه	0,08	3	0,24
T 2	وجود ناامنی در کشور عراق	0,06	2	0,12
T 3	عدم توجه به بهسازی و نوسازی شهری	0,09	4	0,36
T 4	کمبود امکانات بهداشتی و درمانی	0,06	2	0,12
T 5	عدم بهره‌برداری و احیاء ساختمان‌های مخروبه بجای مانده از دوران جنگ	0,07	3	0,21
T 6	گرایش روستائیان به نوسازی و تسطیح باغ‌ها و نخیلات جهت ساخت‌وساز مدرن	0,09	4	0,36
		1	-----	3,24

جدول شماره 1 و 2- (منبع: نگارندگان)

ترکیب عوامل درونی و بیرونی تأثیرگذار بر صنعت گردشگری شهرستان‌های خرمشهر و آبادان

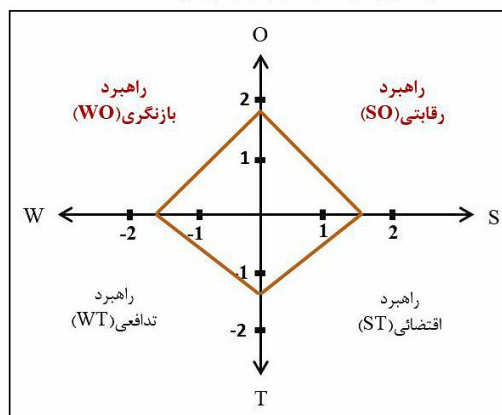
عوامل بیرونی		عوامل درونی	
T	O	W	S
1/41	1/83	1/52	1/50
مجموع ضرایب عوامل مرکب			
WO	ST	WT	SO
3/35	2/91	2/93	3/33

جدول شماره 3- (منبع: نگارندگان)

قواعد حاکم بر ماتریس تحلیلی SWOT

چگونه می‌توان با بهره‌گیری از نقاط قوت حداکثر بهره‌برداری را از فرصت‌ها انجام داد. (SO) چگونه با استفاده از نقاط قوت می‌توان اثر تهدیدات را حذف کرد یا کاهش داد. (ST) چگونه باید با بهره‌گیری از فرصت‌ها نقاط ضعف را تبدیل به نقطه قوت کرد یا از شدت نقاط ضعف کاست. (WO) چگونه باید با کاهش دادن نقاط ضعف تأثیر تهدیدات را کاهش داد یا تأثیرشان را حذف کرد. (WT)

ارزیابی عوامل درونی و بیرونی SWOT

نمودار شماره 6- (منبع: نگارندگان)

تحلیل و ارزیابی عوامل داخلی و خارجی

جمع امتیاز نهایی عوامل داخلی بر روی محور Xها برابر با 3,02 است و جمع امتیاز به‌دست آمده از عوامل خارجی بر روی محور Yها برابر با 3,24 است. بنابراین، طبق اصول مدیریت استراتژیک، موقعیت استراتژیک منطقه مورد مطالعه در ناحیه اول و دوم نمودار تعیین می‌گردد که متناسب با آن، راهبردهای رقابتی (SO) و راهبردهای بازنگری (WO) انتخاب خواهند شد و در ماتریس برنامه‌ریزی کمی راهبردی، راهبردهای این منطقه با ترکیبی از راهبردهای دو منطقه احتمالی آن شامل (ST) و (WT) قرار می‌گیرند.

راهبردهای رقابتی (تهاجمی) (SO):

- گسترش و بهسازی راه‌های حمل و نقل عمومی و استفاده بهینه از امکانات ارتباطی موجود در منطقه از قبیل: راه دریایی، ریلی و هوایی به‌منظور جذب حداکثری توریست به منطقه
- استفاده بهینه از توانمندی‌ها و جاذبه‌های طبیعی و صنعتی موجود در منطقه و گسترش فرهنگ استفاده از گردشگری الکترونیک و سرمایه‌گذاری در این حوزه
- تأکید بر توسعه گردشگری طبیعی و صنعتی به‌دلیل وجود جاذبه‌های نسبی برای توسعه این نوع گردشگری در شهرستان‌های خرمشهر و آبادان
- برنامه‌ریزی به‌منظور ایجاد فضاهایی با کاربری اقامتی و پذیرایی جهت پاسخ‌گویی به نیاز گردشگران و زوار زیارت عتبات عالیات و کاروان‌های راهیان نور
- تلاش در جهت جذب سرمایه‌گذاران خارجی هم‌مرز با شهرهای خرمشهر و آبادان و همچنین کشورهای آسیای مرکزی و ایجاد تأسیسات توریستی و تفریحی در منطقه
- بهره‌برداری از جاذبه‌های گردشگری جهت ایجاد اشتغال و استفاده از نیروی انسانی در منطقه
- سرمایه‌گذاری سازمان منطقه آزاد در مناطق جذاب به‌لحاظ گردشگری و سعی در دائمی کردن فعالیت‌های گردشگری در منطقه

راهبردهای بازنگری (wo):

- جلوگیری از مهاجرت روستائیان به شهر از طریق توانمندسازی روستاها به‌لحاظ اجتماعی و امکانات رفاهی و معیشتی
- سرمایه‌گذاری در روستاها جهت توسعه گردشگری روستایی و طبیعی
- برنامه‌ریزی مناسب در بخش توانمندسازی اجتماعی و فرهنگی روستاها جهت ارتباط بهتر روستائیان با گردشگران

فصلنامه میراث و گردشگری

- برنامه‌ریزی جهت بهبود زیرساخت‌های شهری و روستایی به‌منظور رونق صنعت گردشگری و جذب سرمایه‌گذاران
- نگاه ویژه دولت به شهرستان‌های خرمشهر و آبادان در زمینه اختصاص اعتبارات لازم جهت اجرای طرح‌های گردشگری
- برنامه‌ریزی جهت مشارکت نیروی انسانی و اشتغال‌زایی در حوزه گردشگری و استفاده از جمعیت جوان در احیاء فعالیت‌های گردشگری منطقه

راهبردهای تدافعی (WT):

- تقویت تبلیغات و استفاده از رسانه‌های ملی جهت انجام تبلیغات و آگاه کردن هموطنان و نیز تبلیغ کردن در سطح بین‌المللی جهت معرفی قابلیت‌های گردشگری منطقه و زمینه‌سازی جهت جذب سرمایه‌گذاران در حوزه گردشگری
- تبلیغ و فرهنگ‌سازی جهت از بین بردن ذهنیت منفی افراد سایر کشورها درباره وضعیت امنیت منطقه به‌لحاظ موقعیت استراتژیک آن
- بهره‌برداری و تغییر کاربری بناهای بارزش باقی مانده از دوران دفاع مقدس که در حال حاضر فاقد کاربری بوده و متروک مانده‌اند، جهت پیشبرد اهداف گردشگری
- جلوگیری از مهاجرت روستائیان به شهر و گسترش فرهنگ حفظ طبیعت و اکوسیستم در بین روستائیان جهت تغییر نگرش آن‌ها نسبت به نوسازی و تسطیح اراضی
- توجه ویژه مسئولین شهری به نوسازی و بهسازی از طریق ایجاد امکانات رفاهی، بهداشتی و تجهیزات گردشگری جهت جذب حداکثری گردشگران به منطقه

راهبردهای اقتضائی (ST):

- استفاده بهینه از توانمندی‌ها و جاذبه‌های گردشگری بارزش و بالفعل کردن توانمندی‌های بالقوه جهت اثبات وجود امنیت و امکان سرمایه‌گذاری کشورهای همسایه در شهرستان‌های خرمشهر و آبادان
- گسترش و بهبود وضعیت ارتباط هوایی با آسیای مرکزی و کشورهای اروپایی جهت افزایش امنیت در کشورهای حوزه خلیج فارس
- ایجاد انگیزه برای جامعه بومی علی‌الخصوص روستائیان، جهت ترویج فرهنگ و آداب و رسوم بومی و محلی و انتقال آن به بهترین نحو به گردشگران برای حفاظت از فرهنگ و هویت منطقه
- تنوع بخشی به امکانات و خدمات گردشگری و استفاده بهینه از: توانمندی‌های موجود در منطقه اعم از سه رودخانه بهمنشیر، اروندرود و کارون و نیز سرمایه انسانی موجود در منطقه به‌منظور ایجاد فرصت‌های اشتغال و نیز جلب رضایت گردشگران

77 راهبردهای توسعه گردشگری پایدار بر اساس شناخت جاذبه‌های گردشگری ...

- بهره‌برداری از مناظر و چشم‌انداز نخیلات و ساحل رودخانه‌ها و توسعه گردشگری طبیعی و روستایی جهت جلوگیری از گرایش روستائیان به نوسازی و تسطیح باغ‌ها و مزارع و ایجاد ساخت و سازهای جدید و مغایر با معماری بومی منطقه

نتیجه‌گیری

بررسی‌های میدانی و پژوهشی صورت گرفته در راستای شناسایی انواع جاذبه‌های گردشگری و فرصت‌های سرمایه‌گذاری در محدوده منطقه آزاد اروند (شهرستان‌های آبادان و خرمشهر) نشان دارد که این منطقه دارای توانمندی‌های منحصر به فردی در کشور است. در این راستا مطالعاتی در این منطقه جهت معرفی مکان‌هایی با کاربری‌های هماهنگ (براساس طرح‌های جامع و تفصیلی) صورت گرفت تا بتوان با معرفی به سرمایه‌گذاران بخشی از زیرساخت‌های گردشگری موردنیاز را تأمین کرد. همچنین به منظور برنامه‌ریزی در خصوص فراهم کردن زیرساخت‌های گردشگری پایدار؛ با استفاده از تکنیک SWOT راهبردها و استراتژی‌های ایجاد گردشگری پایدار ارائه شد که نتایج آن حاکی از این بود که عوامل بیرونی اعم از فرصت‌ها و تهدیدها، تأثیر بیشتری بر صنعت گردشگری منطقه آزاد اروند دارند که با تقویت و ارائه راهبردهای رقابتی (SO) و بازنگری (WO) می‌توان به پایدارتر کردن و رونق این صنعت مهم در منطقه کمک شایانی کرده و باعث جذب سرمایه‌گذاران بر اساس فرصت‌ها و توانمندی‌های سرمایه‌گذاری موجود در منطقه و در نهایت ایجاد اشتغال پایدار شد.

منابع

- ابراهیم زاده، عیسی و آقاسی زاده، عبدالله (1390)، تأثیر منطقه آزاد چابهار بر توسعه گردشگری حوزه نفوذ آن با بهره‌گیری از مدل رگرسیون و آزمون T-test، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره 21.
- الوانی، سید مهدی و پیروخت، معصومه (1385)، فرایند مدیریت جهانگردی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- افشار سیستانی، ایرج (1376)، نام دریای پارس و دریای مازندران و بندرها و جزیره‌های ایرانی، ناشر کشتیرانی والفجر هشت، تهران.
- امینیان و همکاران (1391)، بررسی فرصت‌ها و چالش‌های توسعه پایدار اکوتوریسم ایران، دومین همایش ملی راه‌کارهای توسعه اقتصادی با محوریت برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی سنندج.
- بحرانی‌پور، علی (1392)، آبادان، ناشر: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- پورفرخ، اکبر و همکاران (1391)، امکان‌سنجی فرصت‌های سرمایه‌گذاری صنعت گردشگری (مطالعه موردی: شهرک تفریحی توریستی طارم استان زنجان)، فصلنامه مطالعات مدیریت صنعتی سال 9، شماره 52.
- حاتمی‌نژاد و همکاران (1394)، برنامه ریزی راهبردی توسعه گردشگری شهرستان بانه، نشریه گردشگری شهری، دوره 2، شماره 2.
- حاتمی‌نژاد، حسین و شریفی، امیر (1393)، بررسی نقش گسترش گردشگری شهری بر توسعه پایدار شهری (نمونه موردی: شهر سنندج)، گردشگری شهری، دوره 2، شماره 1.
- حیدری، مجید و نجفی‌پور، امیرعباس (1393)، مطالعه گردشگری جنگ در جهان؛ ارائه راهکار به منظور توسعه گردشگری جنگ در ایران، سال 13، شماره 49.
- سالارزهی، حبیب‌الله و میرزاده، آرمینا (1394)، شناسایی اولویت‌بندی راهبردهای توسعه گردشگری در منطقه آزاد تجاری صنعتی چابهار با رویکرد ترکیبی AHP - SWOT، نشریه پژوهش‌های مدیریت عمومی، سال هشتم، شماره 30.
- شهابیان، پویان (1390)، بررسی نقش و اثرات گردشگری شهری در توسعه پایدار شهر؛ با تأکید بر ادراک ساکنان، فصلنامه آرمان‌شهر، شماره 7.
- دیناری، احمد (1384)، گردشگری شهری در ایران و جهان، مشهد: دانشگاه مشهد.
- رضوانی، علی اصغر (1386)، جغرافیا و صنعت توریسم، انتشارات پیام نور.
- زمانی فراهانی، حمیرا (1379)، ایران، صنعت گردشگری و خدمات مسافرتی-تهران: مؤسسه فرهنگی زهد.
- شربتیان، محمدحسن (1390)، تأملی بر توسعه گردشگری شهری ایران و ارائه راهکارهایی لازم برای آن، اولین همایش بین‌المللی مدیریت گردشگری و توسعه پایدار.
- 16- کاظمی، مهدی (1385)، مدیریت گردشگری، تهران: سمت.

79 راهبردهای توسعه گردشگری پایدار بر اساس شناخت جاذبه‌های گردشگری ...

- گی، چاک و ای و فایوسولا، ادوآردو، (1377)، جهانگردی در چشم اندازی جامع، مترجمان: علی پارساییان و محمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- لومسدن، لس. (1380)، بازاریابی گردشگری، محمد ابراهیم گوهریان، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- فرخ‌مهر، علی. (1389)، آبادان، خاک خوبان، یادیاران، اراک: نجیا.
- قادری، اسماعیل، فرجی‌راد، عبدالرضا و بروجی، سمیرا (1390)، جایگاه گردشگری در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه مناطق آزاد (مطالعه موردی: قشم)، فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری، سال اول، شماره یک.
- قادری، اسماعیل. (1382)، آشنایی با صنعت جهانگردی 2، ماهنامه کجا، شماره 1.
- قربانی، حمید؛ احمدی، سجاد؛ معرفت‌نیا، سارا. (1392)، نقش مدیریت شهری در توسعه پایدار گردشگری شهر بوشهر، ماهنامه پیام سبز، شماره 1.
- قویدل، اکبر. (1378)، گردشگری در استان گیلان، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره 36.
- مجتوبی، کورش. (1387)، توریسم ورزشی، انتشارات کمیته ملی المپیک جمهوری اسلامی ایران.
- موسوی، میر نجف و عبداله‌زاده، مهدی و باقری کشکولی، علی. (1394)، گردشگری مذهبی (ماهیت و مفاهیم)، انتشارات آراد کتاب.
- نصراللهی، زهرا و موسی بیکی‌ده‌آبادی، فریده. (1393)، تحلیل اهمیت عملکرد گردشگری پایدار: با استناد بر عوامل زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی، نشریه گردشگری شهری، دوره 2، شماره 1.
- Gibson, H., Attle, S. Yiannokis, A. 1998. "Segmenting the sport tourist market: a life span perspective". Journal of vacation marketing, 4.
- Hall, C.M., Page, S. J. 2001. "Tourism and Recreation", London: Routledge.
- Iordache, C. and Cebuc, I. 2009. "The influence of juridical regulations upon tourist town planning", Theoretical and Empirical Researches in Urban Management, 1(10).
- Pearce. (2001), An International Framework for Urban Tourism Research. Annals of Tourism Research, 4(28): 926-946.
- Stanciulescu, G. C. 2009. "The role of urban marketing in the local economic development", Theoretical and Empirical Researches in Urban Management, 1(10).
- Shahabian, P. 2004, "Health and Sustainable Urban Development", Shahrjaz Journal, 3.
- World Tourism Organization (WTO), (2001), "Sport and Tourism Shaping Global Culture". On www at <http://www.World-Tourism.Org>.
- [www.abadan.ostan-khz.ir\(95/5/20\) 56](http://www.abadan.ostan-khz.ir(95/5/20) 56)
- [http://www.khouznews.ir/fa/news/92694/\(95/5/10\(](http://www.khouznews.ir/fa/news/92694/(95/5/10()